

***Libuše Olivová-Nezbedová, Miloslava Knappová,
Jitka Malenínská, Jana Matúšová,
Pomístní jména v Čechách***

(O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest).
Academia (Akademie věd České republiky, Ústav pro
jazyk český), Praha 1995, 520 str.

Jožica Škofic

Članek prinaša predstavitev knjige Pomístní jména v Čechách (več avtorjev), ki jo je leta 1995 v Pragi izdala Academia (Akademie věd České republiky, Ústav pro jazyk český) in je sestavljena iz treh delov: Splošno o nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem, Jezikovna plat nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, Nenaselbinska zemljepisna lastna imena kot vir za druge znanstvene stroke.

The article is a review of the Czech book Pomístní jména v Čechách (Physiographic Names in the Czech Republic). The book, written by several authors and published in Prague in 1995, has three parts: General on Physiographic Names in the Czech Republic, Linguistic Aspects of Physiographic Names, and Physiographic Names as a Source for Other Scientific Disciplines.

Predstavitev knjige

Monografija Pomístní jména v Čechách je nastala v onomastičnem oddelku Zavoda za češki jezik Akademije znanosti Češke republike v letih 1991–1993.

Predgovoru, v katerem so predstavljena najvažnejša dognanja te raziskave čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, sledi seznam uporabljenih krajšav in kratic s seznamom krajšav okrajev ter zemljevid Češke z vrisanimi orientacijskimi točkami – sedeži bivših sodnih okrajev.

Trem jedrnim delom monografije (Splošno o nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem, Jezikovna plat nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, Nenaselbinska zemljepisna lastna imena kot vir za druge znanstvene stroke) sledi še seznam virov in literature (od slovenskih le R. Badjura, Ljudska geografija, Terensko izrazoslovje, Ljubljana, 1953, in D. Ludvik, Nekaj hidronimov na Slovenskem,

Slavistična revija 20, 1972, 181-205), register ter priloga – vzorec popisa nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen z Ronova nad Doubravou.

I. Splošno o nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem

Libuše Olivová-Nezbedová v poglavju *Nenaselbinska zemljepisna lastna imena na Češkem, njihova splošna karakteristika in njihov pomen za znanstvene stroke* predstavlja »pomístní jména« kot vrsto zemljepisnih lastnih imen, s katerimi se ukvarja toponomastika. Izraz »pomístní jméno« je v češkem jezikoslovju uvedel leta 1860 Hermenegild Jireček. Ta termin se v monografiji razume kot »lastno ime neživega naravnega objekta ali pojava na Zemlji in objekta na Zemlji, ki ga je ustvaril človek, ki pa ni namenjen prebivanju in je v krajini trdno fiksiran«. K tem imenom tako spadajo: hidronimi (imena voda), oronimi (imena objektov vertikalne razčlenjenosti zemeljskega površja in morskega dna), imena zemljišč – ledinska imena (obdelovalnih površin, gozdov, neobdelanih površin), hodonimi (imena poti, prehodov ipd.) in lastna imena drugih neživih naravnih objektov in pojavov ter objektov, ki jih je ustvaril človek, ki niso namenjeni prebivanju in so v krajini trdno fiksirani (npr. ovir, pokopališč, znamenj, smerokazov) – nenaselbinska zemljepisna lastna imena.

V nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih so zaobsežena poimenovanja za splošna razmerja in lastnosti (lega, oddaljenost, velikost, hitrost, oblika, barva, starost), zemljepisne značilnosti (oblikovanost površja, kvaliteta in nastanek obdelovalne površine, vremenski pojavi), rastlinstvo (vrsta poraščenosti, gojenje rastlin), živalstvo (divje, domače), človeka (premoženjske in pravne razmere, človeške stvaritve – naselja, stavbe, poti, duhovno življenje, zgodovina), drugo (nejasna imena).

Nenaselbinska zemljepisna lastna imena so ob nastanku vezana na objekt – a tudi ob njegovem propadu ali predrugačenju ime lahko ostane. Njihova starost je zelo različna; ugotavljati se jo da iz različnih zapisov (urbarji, katastrske mape), ki so pomembni tudi za ugotavljanje izvora teh imen in za jezikovno razlago. Lahko so domačega (v monografiji torej češkega) izvora ali tuja – izposojena (pedslovanska ali iz stičnih jezikov – npr. nemška).

Nenaselbinska zemljepisna lastna imena je mogoče deliti glede na to, ali so neposredna (poimenovanje po lastnosti poimenovanega) ali posredna (poimenovanje po drugem objektu), enobesedna ali večbesedna; besednovrstno so lahko samostalniki, posamostaljeni pridevniki, kot del večbesednih poimenovanj pa tudi pridevniki, števnik, redko prislovi in glagoli, izjemoma tudi zaimki. Izvirajo lahko iz občnih ali lastnih imen (osebnih, zemljepisnih, stvarnih), lahko so knjižna ali neknjižna (vsebujejo narečne glasovne pojave) in so del govorenega jezika. V nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih je lahko ohranjena starejša razvojna stopnja jezika – pomembna so za poznavanje starega besedja in njegovih pomenov. Z raziskovanjem teh imen lahko zasledujemo tudi razširjenost glasovnih sprememb in za to besedje značilne besedotvorne postopke.

Raziskovalce čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen je zanimala tudi frekvenca besed, besednih osnov in pripon ter razširjenost poznavanja/rabe teh

imen. Ob njihovem razlaganju so upoštevali zgodovinski, zemljepisni in jezikovni vidik (onomastična šola V. Šmilauerja).

O načinu zbiranja in zapisovanja nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen piše Libuše Olivová-Nezbedová v poglavju *Popis nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen na ozemlju Češke v letih 1963–1980*. Raziskovalka je najprej morala poiskati in izpisati stare zapise teh imen (po arhivih in muzejih, inštitutih za zgodovino, geografijo, narodopisje in pri posameznikih) in organizirati sodobno in popolno zbiranje gradiva na terenu. Zapisovalce so sprva skušali pridobiti med sodelavci po pokrajinskih arhivih in muzejih (teh je bilo malo) in učitelji (imeli so preveč drugih obveznosti), kasneje pa so državni/občinski zbori našli zbiralce, ki so bili seznanjeni z zasnovo, pomenom in nalogo akcije.

Zbiranje gradiva se je začelo leta 1963. Zbiralci so dobili natančna navodila za delo in formularje, državni/občinski zbor pa jim je omogočil delo, posodil potrebni material (npr. katastrske zemljevide v merilu 1:5000), posamezne okraje pa so obvestili o zbiranju gradiva. Nekateri zapisovalci so potrebovali posebno pomoč, dodatne napotke in pojasnila (korespondenca v letih 1962 do 1976 obsega skoraj 97000 dopisov). Gradivo so dopolnjevali tudi z diplomskimi in seminarskimi nalogami študentov PF. Po strokovnem pregledu in oceni zapisanega gradiva so se zbiralcem (bilo jih je okrog 4000) zahvalili, občine pa obvestili o kvaliteti opravljenega dela; zbiralci so dobili knjigo (po izbiri) s posvetilom in seznam vseh zbiralcev. Zbiranje je bilo zaključeno leta 1980 – podatki so bili zbrani v več kot 86 % čeških občin in okrajev.

Zapis je obsegal (poleg podatkov o zapisovalcu – ime, naslov, poklic, starost) naslednje podatke: nenaselbinsko zemljepisno lastno ime (po katastru), vrsto objekta, na katerega se ime nanaša, obliko in druge značilnosti objekta, ljudsko razlago imena, morebitni stari naziv, parcelno številko (zaradi lokalizacije objekta oz. imena) in podatke o informatorju.

V zbiranje so bila zajeta tudi imena delov naselij in delov državnih posestev ter različne opombe in dodatki (način življenja, hišna imena, arheološka najdišča ipd.).

Številčnost podatkov – zapisov je bila odvisna tudi od velikosti raziskovane katastrske parcele, razgibanosti terena, lastniških odnosov in tudi od natančnosti zapisovalca (npr. ali je zapisoval samo splošno znana imena ali znana samo posameznikom, npr. lastnikom).

Sledilo je ekscerpiranje zbranih zapisov (pol milijona) in osnovanje kartoteke. Listki so bili urejeni abecedno po občinah, abecedno v generalnem katalogu in po vrstah objektov. To delo je bilo končano l. 1991.

Po zbirki je nastal tudi odzadnji indeks leksikalnih enot nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, načrtujejo pa še Slovar čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen (okrog 45000 leksikalnih enot z jezikovno razlago, lokalizacijo, oznako o frekventnosti, pojasnilom o vezanosti na objekt), ki bo sinhroni topografski slovar, delno tudi zgodovinski – kar je v sodobnem času po mnenju avtorjev monografije »nujna in neodložljiva naloga«.

II. Jezikovna stran nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen

Ta del zajema devet poglavij. V poglavju *Nenaselbinska zemljepisna lastna imena na Češkem, izpeljana iz lastnih imen s priponami* (Libuše Olivová-Nezbedová) avtorica predstavlja pripone samostalniških in pridevniških (tudi posamostaljenih) nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen in pojasnjuje, katera imena so tvorjena z njimi, v preglednici pa je ob posamezni priponi povedano še, iz česa je ime tvorjeno (npr. iz osebnega, krajevnega lastnega imena ipd.), na katere vrste objekt se nanaša ime, dodan pa je tudi primer nenaselbinskega zemljepisnega lastnega imena s to pripono.

V poglavju *Glasoslovje nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen* (Jana Matúšová) avtorica predstavlja neknjižne glasovne prvine v zapisih teh imen (npr. protetična h- (hapatika) in v- (U vosiky), narečni bilabialni v (Plačouce), prehod a > e (žleb), e > a (jahlice), d/t > r (voroteč), v > b (jabor), o > ú (húra), ý > ej (Vejhon) > yj, k > g (Balgán), -nin- > -ńn- > -jn- (Kopajna), sk > šk (Škála), bń > mń > m (rymík), bń > nń, ji- > i-/hi- (híva), -u- > -i- (hliboček), spremembe glasovnih skupin/soglasniških sklopov stř-, tř-, skř-, kř- (křtina < třtina), disimilacije v sičniških sklopih (mejcestí < mezicestí), izgubo jotacije za ustničniki/labiali (medenec) ter nekatere druge spremembe, ki so nastale tudi zaradi »križanja« besed zaradi glasovne in pomenske podobnosti ipd., jih primerja z narečnimi pojavi in prikazuje njihovo geografsko razširjenost – tudi s kartami (vse seveda s primeri).

V uvodu poglavja *Oblikoslovje nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen* (Jana Matúšová) so predstavljene nekatere oblikoslovne posebnosti, tj. tisti zapisi, ki se v kateri od slovnčnih kategorij (npr. spol, sklon – končnica) ne skladajo s knjižnim jezikom. V nadaljevanju pa je avtorica natančno razčlenila posamezne samostalniške in pridevniške tipe (spol, trda/mehka sklanjatev, skloni) in razložila njihove posebnosti (neknjižne oz. nepričakovane končnice). Posebej so prikazane oblike osebnih in družinskih imen v funkciji svojilnega pridevnika.

V poglavju *K izginjajočim apelativom v toponimiji Češke* (Jitka Malenínská) avtorica analizira nekaj najpogostejših »topoleksemov« in tvorjenk iz njih: čelo, hrbet, rebro, mah, vir/vrtinec, brlog/luknja.

Osebna imena v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem (Miloslava Knappová) – avtorica ugotavlja, da so bili najpogostejši motivi za tvorjenje nenaselbinskega zemljepisnega lastnega imena iz osebnega lastništvo, ustanoviteljstvo, najemništvo, posvečenost komu in zgodovinskost/spomin na koga. V čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih se pojavljajo predvsem krstna imena, priimki, družinska/hišna imena, v manjši meri tudi vzdevki. Mogoče so različne kombinacije/oblike osebnih in občnih imen, ki jih avtorica v tem poglavju natančneje prikazuje.

V poglavju *Nenaselbinska zemljepisna lastna imena nemškega izvora na Češkem* (Jana Matúšová) so predstavljeni sociolingvistični vzroki za nastanek in obstoj nemških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen na ozemlju Češke, v nadaljevanju pa avtorica analizira glasoslovne, besedotvorne in narečne leksične

značilnosti teh imen v obmejnih okrajih in odraz medjezikovnih stikov v teh poimenovanjih v fonoloških, morfoloških, besedotvornih, sintagmatičnih in semantično-motivacijskih spremembah, ki so nastale ob prehajanju nemških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen v češčino. Na koncu poglavja se avtorica dotakne še problema standardizacije zemljepisnih lastnih imen (za zemljevide, katastre ipd.), kar je na Češkem pripeljalo do kalkiranja iz nemščine.

Poglavje *Oronimija Češke* (Jitka Malenínská) prinaša razlage o nastanku nekaj najzanimivejših imen gorstev in gora oz. vrhov ter semantično in motivacijsko analizo zbranih čeških oronimov ter predstavlja njihove glavne pomenske skupine (vse s primeri) ter strukturne in besedotvorne tipe.

V poglavju *K hidronimiji Češke ter O imenih tekočih voda* (Jitka Malenínská) avtorica najprej razlaga nekaj imen največjih čeških rek, nato pa deli rečna imena na predslovanska (staroselska), češka/slovanska in tuja/germanska ter češka imena tudi semantično-motivacijsko analizira (s preglednico in primeri).

Tudi poglavje *Poti na Češkem in njihova lastna imena* (Libuše Olivová-Nezbedová) prinaša sistematični pregled sinhronih imen poti oz. njihovo semantično-motivacijsko analizo (po Šmilauerjevem delu *Třídění pomístních jmen*). Predstavljene so tudi najpogostejše pripone za posamezne tipe poimenovanj.

III. Nenaselbinska zemljepisna lastna imena kot vir za druge znanstvene stroke

V poglavju so štiri razprave, in sicer *Izginula naselja na Češkem in nenaselbinska zemljepisna lastna imena* (Libuše Olivová-Nezbedová), v kateri avtorica predstavlja metodo lokaliziranja izginulih naselij s pomočjo različnih katastrof ter natančne analize ohranjenih nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, ti podatki pa so pomembni tudi za zgodovino naseljevanja in arheologijo; *Odsev lastninskih in pravnih odnosov v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih* (Miloslava Knappová), kjer avtorica ob konkretnih imenih pojasnjuje njihov nastanek z lastninskimi in pravnimi odnosi (lastnik je lahko npr. cerkev, občina, vas, plemstvo, posamezniki, ki so v družbi opravljali posebno pomembne naloge; pomemben za poimenovanje je tudi način pridobitve objekta, npr. po sodni poti, z najemom, zamenjavo, žrebanjem ipd.) ter analizira ta imena tudi glede na njihovo oblikovno/formalno podobo (eno- in večbesedna, predložna in brezpredložna, samostalniška in pridevniška), posebej pa predstavlja še načine tvorjenja teh imen (izpeljevanje, zlaganje); *Odsev zgodovinskih dogodkov v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih* (Miloslava Knappová), kjer avtorica ugotavlja, da so v teh imenih ohranjeni spomini na vojne in človeške usode v njih, na naravne in osebne nesreče, na srečanja z drugačnimi ljudmi (npr. cigani), na pomembne stavbe (npr. gradove, gradišča), na trpljenje (npr. tlako, izseljevanja), na znamenite osebnosti itd.; *Sledi rudarjenja in pridobivanja mineralnih surovin v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih* (Jana Matúšová), kjer avtorica prikazuje zastopanost poimenovanj za rudarske in predelovalne objekte v določenem okolju (jama, kamnolom, rudnik, jašek, fužina/

kladivo, plavž, peč/opekarna itd.) ter poimenovanj surovin, ki so jih v določenem kraju kdaj pridobivali (zlato, srebro, železo, kamen, pesek, glina in ilovica, oglje, lapor, apno, žindra itd.), v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih.

Za zaključek

Knjiga Pomístní jména v Čechách prinaša ne le obsežno gradivo čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen in njihovo analizo, ampak predvsem tudi dragocene metodične napotke za zbiranje in analiziranje teh imen – tako v jezikoslovju kot v drugih vedah. Pri zapisu nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen v tej monografiji pa vsaj slovenski jezikoslovec pogreša podatke o njihovem pregibanju (in označitev naglasa), kar bi bilo ob podobnem zbiranju slovenskih (narečnih) nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen gotovo potrebno - bi pa tak način zbiranja in zapisovanja seveda zahteval še več dodatnega dela in usposabljanja zapisovalcev.

Kakor koli že – knjiga bo lahko pomemben pripomoček tudi slovenskim jezikoslovcem – onomastikom, etimologom, dialektologom in drugim, ki zbirajo ali bodo zbirali in analizirali tovrstno jezikovno gradivo, rezultati podobne raziskave v našem jezikovnem prostoru pa bi bili zaradi izredne narečne razčlenjenosti slovenskega jezika zagotovo tudi izredno zanimivi.

Physiographic Names in the Czech Republic

Pomístní jména v Čechách (Physiographic Names in the Czech Republic) by several authors was published in Prague in 1995, subtitled What Is in the Names of Fields, Pastures, Woods, Mountains, Waters and Paths. It contains not only the collected material on Czech physiographic names and their analysis, but above all precious methodological guidelines for collecting and analysing physiographic names. The book has three parts: General on Physiographic Names in the Czech Republic, Linguistic Aspects of Physiographic Names, Physiographic Names as a Source for Other Scientific Disciplines.

As mentioned by the authors in the Preface, this is the first complex treatment in Slavic onomastics of the formation of physiographic names by suffixation of proper names following Šmilauer's typology of physiographic names (V. Šmilauer, Třídění pomístních jmen, ZMK – Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV 13, 1972) and a full presentation of the method of identifying disappearing settlements on the basis of physiographic names. By applying this linguistic-geographic method together with a comparative study of the semantics of certain lexical units in other Slavic languages it was possible to determine the disappearing meanings of some names. Several oronyms (names of mountains) were explained. The semantic and motivational classification of hydronyms (names of waters) and hodonyms (names of paths) developed on the basis of the Czech material can, in the authors' opinion, serve as a

framework for comparison with the semantic and motivational naming processes in other Slavic languages. The book also contains important data for research on language contacts (especially Czech-German). It gives statistics on the frequency of words, word bases and suffixes, and explores how widespread was knowledge and use of individual physiographic names. In explanations of physiographic names, historical, geographical and linguistic aspects were taken into account.